

SPIS TREŚCI

Od autora	11
1. Kraina piękna jak baśń	15
Suwalska Fudzijama • Formy martwego lodu • Widok ten oczarował już niejednego... • Lekarz od kołtunów • Jaćwieski gród • Saga rodu Kiewliczów • Na Górze Zamkowej • Piękna Jegla i Żaltis • Niedoszły okręg przemysłowy • Obrońcy starego obyczaju • Staroobrzędowcy w Polsce • W ruskiej bani • Molenna w Wodзилkach • Szeszupa i Czarna Hańcza • Cuda geomorfologii • Wisząca dolina • Kanion Czarnej Hańczy • Suwalska sawanna • Niezwykłe jezioro Hańcza • „Pałac masiw murowany” • Dramatyczne dzieje kresowego dworu • Jeden z najwspanialszych widoków • Osobliwości jeziora Jaczno • Smolniki	
2. Na polski biegun zimna	40
Jeziora Kleszczewickie • ...i Jezioro Czarne • Nazwy jak z baśni • Niemal Podbeskidzie! • „Dach Suwalszczyzny” • Gdzie Jagiełło raczył się rakami • Wiżajny – miasteczko pogranicza • Na miejscu starego kirkutu • Najzimniejsze miejsce w Polsce	
3. Na tropie Indian Europy	50
Przez Góry Sudawskie • Jaćwingowie • Zagłada Jaćwieży • Sudawskie grodzisko • Niepokojna rzeczka Wigra • W lesie Poszeszupie • Jar Szelmentki • Polska wyspa osadnicza • Jedno z największych grodzisk • Kim byli mieszkańcy? • Łauny – litewskie diablce • U wrót „stolicy” Litwinów	
4. Litewską ścieżką	63
Litwini u siebie • Wielowiekowe sąsiedztwo • „Litwin jest wzrostu wysokiego...” • Świetni organizatorzy i znakomici gospodarze • Litewska gościnność • Co Litwini jadali? • Bogactwa litewskiej spiżarni • Dzieje litewskiej „stolicy” • Królewskie miasto • „Nie zasługuje, aby nadal przy tytule miasteczka pozostał...” • Puńsk dzisiaj • Muzeum pana Vainy • Puńskie cmentarze • Skansen • Taradejką do kościoła • Kiedy „szyny były drewniane” • Figle pana starosty • Dzieje sejwejskiej dzierżawy • „A ile to na tej ziemi jest krzyżów!” • Serce Małej Litwy • Egzotyka nazw • Pod dachami litewskiej zagrody • Świreń — małe	

cacko wiejskiej architektury • Dzieje dóbr Poluńce • Nadgraniczne bezdroża • „Saskrydis” w Burbiszkach • Wzdłuż Gaładusi • W Radziuciach • Bagno Krasnogruda • Gawieniańce — tu zatrzymał się czas • Żywy skansen • Początki Sejn • Dominikańskie miasto • Książd buduje... synagogę • Sejneńskie szkoły • Lata upadku • Czyja będzie Sejneńszczyzna? • Walki polsko-litewskie • Bitwa o Sejny • Na plac targowy zajeżdżały setki furmanek... • Bazylika o wspaniałej fasadzie • Sejneńska Madonna • Spacer po mieście • Sejneńska „Wieża Babel” • Cmentarze sejneńskie

5. Śladami Miłosza 110

Dzieje dóbr Sztabinki • Sejneńscy staroobrzędowcy • Gaładus i jej dzieci • Dusiejcis Większe • Krasnogrudzkie dobra • Gniazdo Eysymontów i Kunatów • Wakacje wielkiego poety • Miejsce wielu sprzecznych przeżyć • Powrót po latach • Krasnogruda dawniej i dziś • W Hołnach Mejera • Rodu Paszkiewiczów przygody z historią • Stoi jak dawniej, ale murowany... • Okolice spichlerzy • Drugie Hołny • Smutek zapomnianych folwarków • Półkoty i Otkieńszczyzna • Pierwsze miasto na Suwalszczyźnie • Swawole berżnickich starostów • Mieszczanie czy chłopcy? • Nazwę swą wzięło od kielicha

6. Puszcze litewskich przepastne krainy 132

Ostoja zwierzyny • Partyzancki kraj • Wigry — ostatni Jaćwingowie • Gdzie diabły siedzą... • Jak w Kanadzie • Kaprysy Marychy • Przez Wysmały • Wielkie dzieło Ignacego Prądzyńskiego • Najnowocześniejsza droga wodna w Europie • Wysokiej klasy zabytek techniki • Brzegiem zdziczałego kanału • „Wieś wszystka przez Moskwę spustoszała...” • Śluza Kurzyniec • Czy Kanał Augustowski ożyje? • Uroki Wołkuszanki • Ostatnie puszczańskie wioski • Głuszcowe uroczysko • Nad górną Wołkuszanką • Bobry kontra melioranci

7. Okolicą nadniemeńską 154

Osocznicy • Legenda Bohatyrowiczów • Nowe i Stare Bohatery • Dramatyczne losy grodzieńskich unitów • „Zęby Stalina” • Przez wzgórza Wyspy Lipskiej • W Pradolinie Biebrzańskiej • O krok od Ojca Rzek • „Woda w tym źródle nigdy nie zamarza...” • Salon artystyczny w Bobrze Wielkiej • Gospodarski dwór w puszczy • List żelazny pana Paska • Urok zapomnianego miasteczka • Uliczkami Nowego Dworu • Potomkowie unitów • Pod dachem wiejskiego dworku • „Wyzyskiwaliśmy, jak się dało...” • Umarła klasa • Domena Wołłowiczów • Najstarszy na Białostocczyźnie pałac • Kurpie pod Grodnem • Dzikie Pola Dubnicy • Ślady nieznanego ludu • Rosnące kamienie • W Saczkowcach • Kraina polnych gruszy • Początki Kuźnicy • „Ściągając się z płacziwą supliką pod miłościwe stopy...” • U diadi Jakowa towaru wsiakowa... • Jarmark w Kuźnicy • Na zakupy do Lejbki • Współczesna Kuźnica • Ostatni ślad po kuźnickich Żydach

8. W krainie sokólskich wiatraków 190

Trójkąt Sokółski • Wioseczka jak malowanie • Dwór wśród plantacji róż • Miejsce królewskich łowów • Tołoczki Małe • „Zemsta” w Tołoczkach • Palestyna pod Sokółką • Dwór Molawica • Wiatraki sokólskie • Bunt Lipków • Kurban-Bajram w Bohonikach • Bohonicki meczet • Największy mizar w Polsce • Szlacheckie „okolice” • U stóp Góry Wojnowskiej • Minkowce • Folwark Miskieniki • „Tu leżą grzesznicy Kazimierz y Zuzanna...” • Siedziba rodu Snarskich • Komuniści z Harkawicz • Cerkiew w katolickiej wsi • Pięć wieków Krynek • Kryński przemysł • Jedno z najpiękniejszych miasteczek • Chagallowsko malownicze zaułki • Żydzi z Kaukazu • Wędrując w poszukiwaniu nastrojów • Zaułek zagumienny • Park jak z powieści Turgieniewa

9. Do niedosłej stolicy świata 221

Prorok Ilja • Piaszczystymi drogami • Rodzinna wieś proroka • Obcy rzadko docierają w te strony • Cerkiew, która wyrosła z ziemi • niespełnione Ukrzyżowanie • Prorok w kartoflach • W gościnie u genialnego konstruktora • Tu miała być stolica świata • Sanktuarium wyznawców Ilji • Boża kraina

10. Tatarskim szlakiem 233

W dolinie Nietupy • Kresowa matrona z Żylicz • Ciumicze i majątek Górka • Tatarskie folwarki • Stolica polskich Tatarów • Wierni wojskowym tradycjom • Wieś jak przed wiekiem • Gdzie ci „dzicy” Tatarzy? • „Przyćmiony islam” • Tradycyjne obrzędy i święta • Kitaby, chamaity i hramatki • Muzułmanie we współczesnej Polsce • W kruszyniańskim meczecie • Miejsce spoczynku wiernych • Na skraju stepów

11. Przez stepy nad Świsłoczą 249

Popegeerowskie stepy • O pomiarze włócznej • Jak powstały ulicówki • Obszar czysto białoruski • Rusini, „tutejsi”, prawosławni • Po tej i tamtej stronie granicy • Nie mieli szczęścia w historii • Dobra Ziemia Dobrych Ludzi • Ostatnie „prawdziwe” wsie • Chaty jak z bajki • Wioski nad Świsłoczą • Kołodziejanka • Konstanty Kalinowski — bohater Białorusinów • Pożegnanie ze Świsłoczą • Jałówka • Z dala od szlaków komunikacyjnych • Miasteczko brogów • Stacyjka na końcu świata

12. W ostępach królewskiej puszczy 270

Na przełaj przez jezioro • Jak na Polesiu... • Oddział leśny nr 1 • Puszcza Świsłocka • Mając na karku Moskali... • „Ogrody Gedymina” • Na puszczańskim polanie • „To głuszcę tokować zaczyna!” • Dolina Hwoźnej • Królestwo puszczańskich dębów • Bitwa nad Hwoźną • Stara Białowieża • Po „Żebrach Żubra” • Białowieski skansen • Skąd Ukraińcy w Białowieży? • Równie cenna jak Wawel... • Dzieje puszczy • Królewskie polowania • Łowy z wygodami •

Rousseau w Białowieży? • Leśnicy-powstańcy • Carskie porządki • Gospodarka rabunkowa na wielką skalę • Barwna mozaika etniczna • Czas szubienic • Ośrodek turystyki i centrum naukowe • Pozostałości carskiej rezydencji • Pamiątka dawnych łowów • Białowieski Park Narodowy • Wielka różnorodność krajobrazów leśnych • Brama puszczy • Dąb Jagiełły • „Nie pozna tu mieszczuch ani dębu, ani lipy...” • Wszystko umieściła tu natura • Spacer po puszczańskim osadzie • Kościół z „białą wieżą” • W Parku Dyrekcyjnym • Nad Narewką • Powstańcze obozowiska • Mateczniki nad Podcerkówką • „Wstęga łąki szmaragdowej...” • Pożegnanie z puszczą

13. Skrajem Polesia 316

Siedziba Wołyńców • Letnisko na skraju puszczy • Dworek w Jodłowie • Pamiątki kasztelana brzeskiego • Kleszczelskie pustynie • Czy mieszkali tu Polacy? • Wesoły cmentarz w Zubaczach • Zamczysko nad Pulwą • Takich chat nie ma nigdzie indziej na świecie... • Podlaszacy — Białorusini czy Ukraińcy? • Jak Małorusin stał się Białorusinem • Podobieństwa i różnice • Odrodzenie Podlaszaków • Dwór Klukowiczów • Kościółek jak na Podkarpaciu • Krasnoludki są na świecie? • Wiatrak z napędem mechanicznym

14. Do prawosławnej Częstochowy 335

Cerkiewka z bajki • Wilanowo • Modlą się tu wierni obu wyznań... • Chałupy w Wierpolu • Przez Lasy Radziwiłłowskie • Radziwiłłówka pełna legend • Pamięć najazdu tatarskiego • Miejsce cudowne z cudownych... • Hora Grabarka, hora swiataja... • Cerkiew na Wzgórzu Pokutników • Las krzyży • Prawosławie w Polsce • Wewnątrz cerkwi • Nieco o liturgii • Zapach kadzidła i niezwykła harmonia śpiewów • Święto Spasa w Grabarce • „Spasi nas ad wajny wietnamskiej...” • Spotkania prawosławnej młodzieży

15. W dolinie Bugu 354

Nad Moszczoną • Już nie turkoczą koła młyńskie... • Nadbużańską skarpią • Tysiącletni gród • Królewskie wizyty • Miasteczko na kredzie • Ślady dawnej świetności • Raj dla botanika • Wyznawcy Baala • Przez łąki nad rzeką • Pejzaż jak z obrazów Szyszkina • Na styku trzech zaborów • Powstańcza bitwa pod Niemirowem • Rynek zarosły drzewami • Dalej na południe

Literatura 371

Indeks 377